

ספרות הילדים החרדית כמראה למאפיינים ולערכים בעולם החרדי בהשוואה לערכים בספרות הילדים הכללית¹

מרים תבור

תקציר

מאמר זה מבקש להציג את המסרים, הרעיונות והערכים המיוחדים לספרי הילדים החרדיים – מסרים שאינם מופיעים בספרי הילדים הישראליים הכלליים והמתורגמים. הערכים המיוחדים לספרי הילדים החרדיים הם: אמונה בניסים, הערצה וציות לצדיק, אינדוקטרינציה לריבוי ילודה, בנוסף מבקש המאמר לבחון את הערכים שהופיעו בספרי הילדים הישראליים והמתורגמים, ולא הופיעו בספרי הילדים החרדיים. הערכים השכיחים בספרי הילדים הישראליים והמתורגמים הם: כבוד הדדי, חשיבה ביקורתית, אהבה למדינה ולצבא.

דוד אנגלברג, פסיכולוג חינוכי בכיר, טוען כי "הגיל הרך מהווה תקופה משמעותית ברצף ההתפתחות של האדם. אנשי מקצוע רבים רואים בגיל זה נדבך חשוב ביותר של האדם הבוגר במישור הקוגניטיבי, הרגשי, והחברתי. אנו יודעים שבתקופה זו מתגבשים דפוסי אישיות והיחסים הבינאישיים שלו. אפיוני ההבשלה והסביבה של הילד מהווים גורם משמעותי להיווצרות האדם הבוגר" (אנגלברג, תשע"ה, עמ' 47). לפיכך, חשוב לבדוק את הספרות לגיל הרך המלווה את הילד הישראלי ואת הילד החרדי בילדותם, ומשפיעה על בגרותם.

מתודולוגיה

רשימת הספרים שנבדקו במחקר שערכתי הורכבה מחמישה עשר ספרים ישראליים, חמישה עשר ספרים מתורגמים וחמישה עשר ספרים חרדיים. המחקר בדק במיוחד את הנושאים, המסרים, הרעיונות והערכים שבהם.

ברצוני לציין, כי ניתוח ספרי הילדים החרדיים הושפע לא רק מחיי מחוץ לעולם החרדי, אלא גם ואולי בעיקר, מההיכרות האישית ומהעובדה שחוויתי חוויות כילדה וכבוגרת בעולם החרדי. ניתוח הספרים הושפע גם מהעובדה שאני גננת המספרת סיפורים רבים לילדים במסגרת עבודתי. עדות אישית תלויה, על כן, את הממצאים במחקר.

---

1 המאמר מבוסס על עבודת תזה לתואר שני במסגרת לימודים במחלקה "מורשת ישראל" באוניברסיטת אריאל, בהנחייתה של ד"ר עופרה מצוב-כהן. נושא התזה: "מסרים ערכיים ומאפייניהם בספרות ילדים לגיל הרך (3-6) בספרות ילדים ישראלית מקורית, מתורגמת וחרדית".

ארבעים וחמישה הספרים שנסקרו סווגו לקטגוריות על פי מודל הקטגוריות הערכי של תור גונן (תור גונן, 2000, עמ' 65). שיטת חלוקה זו נמצאה מתאימה ביותר למחקר זה, משום שנבנתה ונוצרה במיוחד למיון של סיפורים מצד ערכיהם.

בחינת ספרי הילדים – כולל החרדיים – נעשתה, כאמור, לפי קטגוריית הערכים המובאת במחקרה של תור גונן (תור גונן, 2000, עמ' 65). אולם לאחר עיון בספרים החרדיים שנותחו, עלתה המסקנה שבספרים החרדיים קיימת כוונה לחנך לערכים, שאינם קיימים בקטגוריית הערכים של תור גונן. לכן, נוספו עוד שלושה ערכים שעלו מתוך ניתוח הספרים החרדיים: האמונה בניסים, הערצה וציות לצדיק, אינדוקטרינציה לריבוי ילודה.

במקביל, נמצאו שלושה ערכים שכיחים בספרים הישראליים והמתורגמים שלא הופיעו בספרי הילדים החרדים והם: כבוד הדדי, חשיבה ביקורתית, אהבה לצבא ולמדינה (למעט בספרים של חסידות חב"ד בהם הופיע הערך – אהבה לצבא).

להלן הספרים שיוצגו במאמר זה:

ספר ילדים ישראלי

אלבוים, ד'. **האריה הרעמתן והג'רפה גם**. תל-אביב: עם עובד, 2007.

ספרים חרדיים

- בקרמן, מ' (תשמ"ו). **אברהמליה וירון – ירון מגיע לביקור ראשון**. ירושלים: בקרמן.
- בקרמן, מ' (1999). **החלום של אימא**. ירושלים: בקרמן: ירושלים.
- ברוד, מ' (2002). **הנשק הסודי**. כפר חב"ד: צעירי אגודת חב"ד, דפוס המאירי.
- ברוד, מ' (2003). **רואים ניסים**. כפר חב"ד: צעירי אגודת חב"ד, דפוס המאירי.
- כהן, ר' (ללא שנה). **הכבשה המרוצה**. אשדוד: טללים.
- רבי אהרון הגדול מקרלין**. ירושלים: ושיננתם לבניך. ללא ציון שם מחבר.

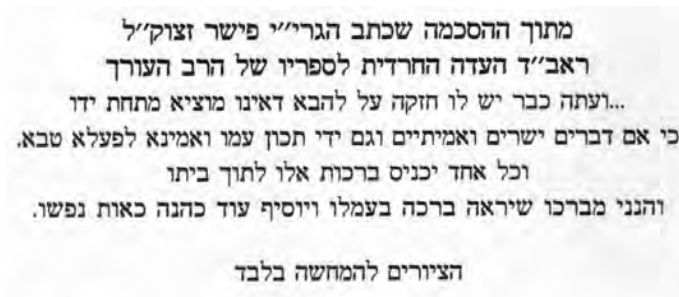
ערכים אופייניים לספרי הילדים החרדיים בלבד

הערצה וציות לצדיק

הערצה וציות לצדיק כערך, הופיעה ב-11.4% מהסיפורים שנסקרו. יוסי ויליאן טוען כי "המגמתיות שבתיאור הצדיק באה לחנך את הילד בחברה החרדית להעריץ עד אימה את דמותו של הצדיק כדמות נעלה, שיש עמה מסתורין ולא תמיד יהא ניתן לרדת לסוף דעתה [...] לילד החרדי זו ישות שיש לתת בה אמון טוטלי, שצריך לסמוך על שיקול דעתה ולדבוק בה ללא גבול" (ויליאן, 1993, עמ' 46).

יהודה גודמן טוען כי "החרדים מדגישים הפנמה של המסורת הבאה מחוץ לאדם והליכה אחרי מנהיגים, רבנים וגדולי הדור". המיתוס הקולקטיבי טוען שהרבנים מכוונים את היחידים מתוך 'דעת תורה' המייצגת את חכמי הדורות שקיבלו דבריהם בשלשלת המוליכה עד מקור הסמכות המוחלטת: מתן התורה בהר סיני והתגלות הא-להים" (גודמן, 2003, עמ' 146).

ואכן בשלושה מתוך חמישה עשר הספרים החרדיים, נמצאה בפתח הספר הסכמה של רב. לדוגמא בספר **רבי אהרון הגדול מקרלין** (איור מס' 1).

איור מס' 1: רבי אהרון הגדול מקרלין הסכמה של רב המופיעה בתחילת הספר

הסיפור **רבי אהרון הגדול מקרלין** – מעצים את דמותו של הרבי מקרלין. הסיפור פותח בשמלקא, שחזר מנסיעה ארוכה וגילה: "הרחובות מלאים באנשים ממהרים, נרגשים פסעו כולם לבית הכנסת". שמלקא נכנס לבית הכנסת "והנה נראתה דמותו של רבי אהרון בפתח בית הכנסת, בבת אחת השתתקו כולם... הצדיק בקדושתו הרבה ידע את כל מעשיהם ואת כל החטאים שחטאו בסתר". הצדיק מוצג בספר כנביא היודע את חטאיהם הנסתרים של אנשים והוא אף מטיף להם על כך. ערך זה מודגש גם בממד הוויזואלי (איור מס' 2).

גם בספרי הילדים של חסידות חב"ד ישנה העצמה לרבי מחב"ד.

לדוגמא בסיפור **הנשק הסודי**: "עכשיו גם הבינו למה חזר הרבי וביקש לומר תהילים בפעם השנייה, הפעם הראשונה הייתה בשעה שהאיכר קשר את היהודי במחסן, ובזכות אמירת תהילים

איור מס' 2: **רבי אהרון הגדול מקרלין** הרבי מקרלין מוצג עומד במרכז על בימה ומסביבו קהל מעריצים - שחלקם מוצגים בוכים ומתחרטים על החטאים הנסתרים שהרב יודע עליהם

הגיעה האיכרה ושחררה אותו. הפעם השנייה הייתה כשהיהודי הסתתר בערמת השחת, ובזכות תפילתם של הילדים לא הבחין בו הרוצח ואביהם ניצל" (ברוד, 2002).

הדמות המרכזית בסיפור היא דמותו של הרבי, המוצג כנביא.

אמונה בניסים

הערך הופיע במקום שלישי בסולם הערכים בספרים החרדיים. יוסי ויליאן טוען: "האפשרות הוודאית להתרחשות הנס מיועדת לנטוע בילד החרדי את האמונה הבלתי מעורערת, כי גם לו וגם להוריו ולסביבתו הקרובה ביותר תיתכן התרחשות ניסית" (ויליאן, 1993, עמ' 50). לדוגמה, בספר **רואים ניסים** של תנועת חב"ד, החבר של אבא מספר לילדים על נס שקרה לו: "זה היה כשהייתי בן אחת עשרה... עברנו להתגורר בארצות הברית". לאורי כאב הראש ואחרי סידרת בדיקות אמר לו אביו: "גילו אצלך גידול בראש... המומחים שבדקו אותך אמרו שלא נותרו לך אלא שלושה חודשים לחיות". אביו של אורי החליט לבקר את הרבי. "בסוף תפילת נעילה הורה

פתאום הרבי שכל הילדים שמתחת לגיל בר מצווה יעלו לבמה ויעמדו על הבמה לצדו ויאמרו עמו את תפילת אבינו מלכינו. בעת התפילה שמעתי בכי חנוק הסתכלתי לעבר הרבי והבנתי שהבכי מגיע ממנו". ואכן הגידול שהיה לילד בראש "נעלם, איננו, אין כלום". בשמחת תורה הלך אורי לבקר את הרבי ואביו הסביר לרבי: "הבן שלי, אייל, רוצה לומר לרבי תודה על שהציל את החיים שלו". הרבי אמר לו בחיך "תודה אתה צריך לומר לקדוש ברוך הוא, ולזכור את הנס שהוא עשה לך". אייל, החבר של אבא, מסיים את הסיפור באמירה: "אני באמת זוכר את הנס מאז ועד היום אני מניח תפילין בכל בוקר" (ברוד, 2003).

ריבוי ילודה

חנה קהת טוענת "ישנה אינדוקטרינציה לריבוי ילודה הנעשית על ידי הוראה רבנית גורפת להרבות בילודה". כמו כן "להבניה החברתית, הדתית והתרבותית יש השפעה רבה על עמדתן של הנשים ביחס לילודה" (קהת, 2013, עמ' 26). למגמה זו יש לדעתי השפעה גם על ספרי הילדים.

חשיבות המשפחה מרובת הילדים מופיעה בספר **החלום של אימא** שכתבה מנוחה בקרמן. חלומה של ילדה קטנה מובע בסיפור באופן הבא: "לי יהיו המון, המון תינוקות – כל שנה ייוולדו לי תאומים או שלישיות, וכל הבית שלי יהיה מלא תינוקות מתוקים וחמודים. אין כף גדול יותר בחיים מאשר תינוקות" (בקרמן, 1999).

הערך מופיע גם בממד הוויזואלי (איור מס' 3).

יהיו, בקצרת השם, המון-המון תינוקות, אברה הנלדה
 כל שנה ילדיו לי תאומים או שלישיות, וכל הפיות שלי
 תינוקות קטורים וקטורים.
 היום אנשק ואחבק את התינוקות המקסימים שלי.
 אשבע מילאכלי אותם. אין כיון גדול יותר בתים
 וזקות. כל היום אקשיב להקמנות הפחיתות שלהם.
 אא ארצה לגוב את הבית. תמיד ארצה להיות
 הודך והכי מרחק והכי נפלא בכל העולם
 וזה. סיקה קקול חולקני.

איור מס' 3: החלום של אימא - מאת: מנוחה בקרמן - ילדה כבת עשר מאושרת כשסביבה נמצאים עשרה תינוקות גם בסיפור אברהמ'ה וירון - ירון מגיע לביקור ראשון מוצג ירון כבן יחיד, ואברהמ'ה מוצג עם משפחה מרובת ילדים (בקרמן, תשמ"ו, עמ' 18, 20).
 באורח דומה, המסר מועצם גם בממד הוויזואלי (איור מס' 4).

איור מס' 4: בספר אברהמ'ה וירון - ירון מגיע לביקור ראשון, ירון החילוני מופיע כבן יחיד, לעומת זאת במשפחה החרדית ישנם שמונה ילדים

השאלה היא - האם אלה הם החלומות של הילדים הקטנים בעולם החרדי? או שזו אינדוקטרינציה הקוראת לריבוי ילודה בעולם החרדי, ומשפיעה על ספרי הילדים ומתממשת באמצעותם!?

חנה קהת חקרה נשים משלושה מגזרים: חרדי, ערבי ויהודי לא חרדי. הסקר בחן את הקשר בין בריאותה ורווחתה הנפשית של האישה לבין גיל נישואיה, תדירות לידותיה, מספר ילדיה. הממצאים בסקר מראים כי בקרב הנשים החרדיות קיימת בורות ביחס להשלכות הבריאותיות והנפשיות של ההריונות, הלידות וטיפול הפוריות: "הסקר מצא קשר בין בריאות ורווחה נפשית של האימהות לבין משתנים של גיל נישואין, לידות וטיפול פוריות. בנוסף לכך, הסקר מצא הבדל משמעותי בין נשים חרדיות ונשים ערביות בהערכתן את מצבן הבריאותי והנפשי. בהשוואה לאחרות, החרדיות נטו להערכה הגבוהה ביותר והערביות להערכה הנמוכה ביותר". חנה קהת מציינת עוד כי "הממצאים הסובייקטיביים של הסקר (דווח עצמי של האימהות), בחברה הכללית ובחברה העברית, תאמו למחקר האובייקטיבי לפיו אימהות לחמישה ילדים ומעלה דווחו על תופעות שליליות ותחושה ירודה, יחסית לאימהות לשניים עד ארבעה ילדים. לעומת זאת, בקרב נשים חרדיות הממצאים היו שונים משמעותית, ולעיתים מנוגדים למחקר האובייקטיבי". (קהת, 2013, עמ' 26).

הסתירה בין הממצאים לבין הדיווח הסובייקטיבי של הנשים, מלמדת לדעתה של חנה קהת על אפשרות של אוטוסוגסטיה (שכנוע עצמי) – השפעת התרבות החרדית המנהלת לא רק את פרקטיקת האימהות, אלא גם את תחושותיהן הסובייקטיביות לגבי בריאותן הפיזית והנפשית.

החוקרת טוענת כי הסבר נוסף לסתירה בין הממצאים, נובע מרצונן של הנשים החרדיות להימנע מלדווח על קשיים ובעיות, כדי לא להיקלע לדיסוננס קוגניטיבי בין תחושותיהן האישיות לבין הזהות האידיאולוגיות החברתית, בתוכה הן חיות" (קהת, 2016, עמ' 28). הנחלת ערך ריבוי הילודה באמצעות ספרי הילדים מתכחש לקשיי הנשים.

ערכים שנמצאו בספרי הילדים הישראליים והמתורגמים, ולא נמצאו בספרות החרדית

סובלנות, כבוד הדדי – חברות

הערך כבוד הדדי – חברות, הופיע במקום הראשון ברשימת הערכים בסיפורים הישראליים שנסקרו ובמקום השני בספרים המתורגמים.

הפסיכולוג דוד אנגלברג טוען כי "ילדים בגיל הרך מראים חשיבה אגוצנטרית. כלומר, העולם נתפס כפי שעיניהם רואות, מנקודת הזווית שלהם וללא התחשבות בנקודת ההסתכלות של הזולת". עוד טוען אנגלברג כי בגיל זה "הילד מרחיב את הבנת הסיבות החברתיות למצבו הרגשי של האחר, מפתח את הידע החברתי איך מקובל להתנהג בסביבה נתונה ובמצב נתון". (אנגלברג, ה'תשע"ה, עמ' 53).

לאור מאפיינים אלו של הגיל הרך, אפשר להבין מדוע רבים מהספרים לגיל הרך עוסקים ב"כבוד הדדי – חברות".

יש לציין, שדווקא הערך של "כבוד הדדי, סובלנות, חברות", שנמצא במקום הראשון בספרים ישראלים מקוריים ובמקום השני בספרים המתורגמים, לא נמצא כלל באף לא אחד מן הספרים החרדיים.

שמעון צדוק טוען "כי החברה החרדית הומוגנית ואחידה ועם זאת קיצונית במחשבתה, במעשיה ובדרכה". עוד טוען צדוק כי "למרות שהחברה החרדית הומוגנית יש בה מלחמות ושנאות, ויכוחים וחרמות בין הפלגים השונים, בין ספרדים לאשכנזים. וכל זאת לא בגלל הבדלי אופי, אלא בגלל מבנה חברה המסוגלת להזדהות רק עם שבטה" (צדוק, 1989, עמ' 84). צדוק טוען שחוסר סובלנות גורם למלחמות הרבות בתוך העולם החרדי.

בספר "אברהמ'ה וירון – ירון מגיע לביקור ראשון" ישנה התייחסות לילד חילוני שבא לבקר משפחה חרדית. יש לציין, שלאורך כל הספר מודגשת ההנגדה בין דמותו של הילד החרדי לדמותו של האורח החילוני – כשהטוב מיוצג על ידי אברהמ'ה החרדי. אימא מסבירה לילדים: "ירון הוא ילד חילוני, הגר ברמות א', הוא בן שמונה... אני רוצה לתת לכם מספר הנחיות כיצד עליכם להתנהג בחברתו" (בקרמן, תשמ"ו, עמ' 10). אימא אינה סומכת על הספונטאניות של הילדים במפגש, אלא נותנת הנחיות – היא משדרת לילדים שירון אינו חבר, אלא ילד מסוכן ושונה, שצריך להיזהר מפניו. לשאלתם של הילדים מדוע אין מלמדים אותו תורה, אומרת אימא: "לצערנו, גם המורים שלו רחוקים מדרך התורה" ועוד מוסיפה אימא "הוא לומד עברית, חשבון, היסטוריה ועוד מקצועות שגם כל גוי לומד אותם, אך את הדברים החשובים ביותר ליהודי אותם הוא אינו לומד" (שם, עמ' 13). ההשוואה לגוי מסבירה לילד החרדי שירון אינו חבר אלא ילד מסוכן.

בסיום הסיפור ירון יוצא מהבית: "לא ראיתי בחושך ונפלת!" הסביר ירון בעודו כפוף, ומדוע לא הדלקת את האור? התפלא אברהמ'ה, אמרו לי, 'שאצל הדתיים לא מדליקים אור! טען ירון בעקשנות 'כך בפירוש שמעתי'. 'אתה מתבלבל, רק בשבת אסור להדליק אור אבל במשך השבוע אין כל איסור בכך'" (שם, עמ' 29, 31). ירון מוצג כלא מבין, מעליל עלילות שווא על החרדים.

סיום הספר: "שוב נפרדו החברים, וירון הבטיח לחזור ולבקר שוב". (שם, עמ' 33). הסיום מפתיע מאחר ולאורך כל הספר אין חברות טבעית בין הילדים. אברהמ'ה פועל לפי ההוראות של אמו ולא באופן ספונטאני, הוא אינו מתעניין כלל בירון, וירון אינו מתנהג בטבעיות של ילד. ירון הוא דמות בלתי מסתברת מבחינה ספרותית, שנועדה, לטעמי, להציג את הילד החילוני באופן סטריאוטיפי. גם בממד הוויזואלי מוצג ירון באור שלילי לעומת אברהמ'ה, שמוצג באור חיובי. ירון מוצג כנופל בחושך, מעליל עלילות שווא, שעה שאברהמ'ה מוצג כילד מואר והוא המדליק את האור (איור מס' 5, עמ' 30, 32).

איור מס' 5: ירון מופיע, נופל ומאשים - ולעומת זאת אברהמ'לה מוצג באור חיובי

ברצוני לבדוק מדוע הילד החילוני מוצג בצורה סטריאוטיפית?

במאמרה של יעל שנקר, החוקרת כתיבה נשית וסמכות גברית בקהילה החרדית, אומרת פריד, סופרת חרדית, כותבת הספר **אבא חוזר** (פריד, תשנ"ז), כי היא יודעת שהתיאור של הילד החילוני בספרות החרדית לא מציאותי, נושא אופי סטריאוטיפי, צבוע בצבעי שחור לבן. פריד מתנצלת על העיוות שהיא יוצרת ובכך בעצם מבקרת את הייצוג הסטריאוטיפי של החילוני בספרות החרדית. עם זאת, פריד מאמינה שזהו כורח שנועד להגן על הקורא החרדי ממפגש אמיתי עם מי שמאיים על אורח חייו (שנקר, 2009, עמ' 84).

מדוע מאיים הילד החילוני על הילד החרדי?

שמעון צדוק כותב: "החילוני אינו רק לא מאמין עבור החרדי, אלא יש כאן התנגשות בין שתי זהויות שונות... והנושאים רבים מאוד". שמעון צדוק מונה את הנושאים הרבים: "החיצוניות השונה, החרדי סגור וחסר ביטוי עצמי אישי והתבטאויותיו תהיינה התבטאויות שלמד לבטא ולהרגיש - החילוני פתוח ובעל יכולת ביטוי. החרדי עיקר סיפוקו ממעמד, מוצא וכבוד - החילוני סיפוקו מיצירת כפיו ותרומתו לחברה. החרדי מתפאר ביכולת מנהיגו והחילוני ביכולתו האישית" (צדוק, 1989, עמ' 86).

ישנם גורמים נוספים שאני מוצאת: הילד החילוני שנהנה משעורי ספורט - לעומת הילד החרדי שאינו מפתח את גופו. הילד החילוני נהנה מלימודים של מקצועות שונים ומעניינים - מאיים על הילד החרדי שלומד רק מקצועות קודש. הילד החרדי שאביו אינו עובד, אלא מקבל מהכולל קצבה על לימוד תורה, מקנא בילד החילוני שנהנה מרווחה כלכלית - כדי שהילד החרדי לא יתקנא בילד החילוני, מוצג הילד החילוני באופן מגמתני כגוי, מסכן, מעליל עלילות ומסוכן.

מסר נוסף של אי קבלת החילוני, מועבר לקוראים באמצעות העובדה שבספרי הילדים החרדיים מופיעות רק דמויות חרדיות. לעומת זאת בספרי הילדים של חב"ד, מופיעות גם דמויות

חילוניות. לדוגמא בסיפור **רואים ניסים** קיים מסר של קבלת ה"אחר" החילוני. (איורים מס' 6 ו-7).

איור מס' 6: העפיפון היכול – ספר חרדי בו מופיעות רק דמויות חרדיות

איור מס' 7: **רואים ניסים** – ספר של חסידות חב"ד: באיור מופיעות דמויות חילוניות – שלא כמו ביתר הספרים החרדיים שסקרתי שבהם מופיעות רק דמויות חרדיות

אהבה למדינה ולצבא

ערך זה, כמצופה, לא הופיע בספרי הילדים המתורגמים ולא הופיע בספרי הילדים החרדיים (למעט בספרים של חסידות חב"ד). הערך הופיע בספרים הישראלים המקוריים.

לדוגמה, בסיום הספר של חסידות חב"ד – **הנשק הסודי**, שואל הילד את אביו: "האם גם אני אצטרך להילחם?" עונה לו אבא: "אני בטוח שאתה כבר לא תצטרך להילחם... כי בואו של המשיח קרוב מאוד ולא יהיו עוד מלחמות". יש לציין, שאין אמירה חד משמעית לילד – כשתגדל תתגייס. מסר אהבה למדינה הופיע גם בממד הוויוזאלי (איור מס' 8).

איור מס' 8: הנשק הסודי - ספר של חסידות חב"ד: איור של אבא חייל - מסר של אהבה לצבא ולמדינה

בספרים החרדיים הערך כלל לא הופיע, והסיבה לכך, כפי שמסביר גדעון ארן, חוקר התרבות החרדית: "החרדיות רואה בציונות את תמצית החטא והכפירה - האנטי ציונות הופכת להיות כמעט עיקר תיאולוגי" (ערן, 2003, עמ' 121). שמעון צדוק מסביר: "לאדם החרדי לא נשאר אלא מרחב צר לבטא את הרגשתו וחשיבתו הטבעית - במצב זה אותו אדם אינו מסוגל לתת אל לבו להרגיש את ההבדל בין המצב שהיה בו בעבר למצבו היום, הוא אינו יכול לחשוב על הקורבנות ששולמו, אינו מסוגל להעריך את המאמץ והחזון והלהט שנדרשו כדי להגיע עד כאן, הוא גם אינו חש זאת כי לא תרם למדינה. צדוק טוען שהעובדה שהציבור החרדי אינו חוגג את יום העצמאות נובעת מהדיכוי של הגלות - "האדם הגלותי לא מרשה לעצמו כל ביטוי ספונטאני אמיתי ובריא" (צדוק, 1989, עמ' 91).

לילד החרדי מועברים מסרים סותרים - מסבירים לו שהמדינה חילונית ופסולה, ולעומת זאת אומרים לו שהמדינה אמורה לדאוג לתקציבים. יש לציין כי החינוך בחברה החרדית מקדם את הרעיון שמהמדינה יש לקבל - אין חינוך לתרומה ונתינה למדינה. שמעון צדוק מתייחס לאבי האומה אברהם אבינו, שהיה גיבור ויצא למלחמה נגד ארבעת המלכים, שבה ניצח והציל את לוט משוביו. הוא סובר, שהחברה הלא חרדית (הדתית או החילונית) היא בעלת תכונות של אברהם אבינו, יותר מהחברה החרדית (צדוק, 1989, עמ' 49).

חשיבה ביקורתית

הערך הופיע ב-8.16% בספרי הילדים המתורגמים שנסקרו, וב-10% מהספרים הישראליים המקוריים. הערך לא הופיע כלל בספרי הילדים החרדיים.

שמעון צדוק, החוקר מאפיינים של החברה החרדית, כותב: "מקטנותו, הילד כבר 'שייך' לחוג מסוים, מלמדים אותו איזה רב או רבי להעריך, מלמדים אותו לקבל את הדעות, הדרכים, המנהגים – ללא מחשבה, ללא ערעור, וללא ביקורת. מלמדים אותו שהאדם השלם הנו האדם שיודע לשנן כל מה שאומרים לו באותו חוג – ושדעות אחרות הן דעות של אנשים מקולקלים או כופרים, או טועים. התלמיד מקבל מסר שהמסגרת שאליה הוא משתייך הינה מסגרת שלא כל אדם זכאי לה, וכמובן דואגים לסגור בפניו את כל האופציות, הן על ידי חינוך כופה שלא משאיר לו שום היתר חשיבה, הן על ידי דוגמא אישית, והן בדרכים רבות נוספות כמו לבוש ומסגרת חברתית מוגדרת" (צדוק, 1989, עמ' 21).

החברה החרדית אינה מעודדת חשיבה ביקורתית. ההפך הוא הנכון. ישנה הטפה להליכה בעדריות ללא ביקורת וללא מחשבה אינדיבידואלית. למסר זה יש השפעה על ספרי הילדים, השבים מצדם ומנחילים אותו.

בספר **הכבשה המרוצה**, גיבורת הסיפור היא כבשה. הבחירה בכבשה נועדה להעצים את ערך הציות וההליכה אחרי העדר, ללא מחשבה, ללא תהיות וללא שאלות, כפי שמעודדת החברה החרדית. הסיפור מתאר עדר כבשים, שהייתה בו כבשה שלא הלכה עם העדר. "יום אחד כשכל הכבשים את העשב בשמחה לחכו, ראתה אימא כבשה את כבשונת הקטנה, יושבת בשקט בפינה". אימא כבשה מנסה לשכנע אותה לאכול: "כבשונת, את עדיין קטנה, האוכל יעזור לך לגדול ולהיות בריאה". אבל הכבשה, "היא לא אכלה". "יום נחמד אחד, בא הרועה עם פעמונים ביד", גם כאן הכבשה התנגדה: "אני לא רוצה פעמון בצוואר זה חונק ומפריע". הכבשה הקטנה הלכה לאיבוד: "כמה התחרטה אז שלא הסכימה לענוד את הפעמון לצווארה".

בסיום הספר מובע המסר הבא: "מהיום, כשתאמרי לאכול – אוכל, בעצת גדולים ממני אשאל את הפעמון אשים בצוואר כמו כל העדר, ואתן ברצון לגוזז את הצמר, מהיום מה שאומרים לי אני רוצה! מהיום אני כבשה מרוצה!" (כהן, לא מצוינת שנת הוצאה). ספר חרדי זה מטיף להליכה בעדריות, ללא ביקורת וללא חשיבה אינדיבידואלית, כפי שמעודדת החברה החרדית.

ספר ילדים ישראלי מקורי שיש בו ביקורת חברתית על מאפיינים בעולם החרדי

הספר **האריה הרעמתן והגירפה גם** (2007) נכתב על ידי דב אלבוים, שגדל בחברה החרדית ועזב אותה בגרותו. הסיפור מתאר אריה, שהרעמה הפריעה לו ולכן החליט ללכת למספרה כדי לספר אותה: "נמאס לי כבר מכל השיער הזה שיושב לי על הראש והלחיים". השועל, בתפקיד הספר, שואל את האריה: "אולי אתה רוצה קוקיות... צמות... פסים מבריקים וצבעונים בשיער?" האריה כועס ואומר: "התבלבלת מאוד, הלא אני אריה מלך החיות".

אני מזהה במילים אלה ביקורת על החברה החרדית שאחד ממאפייניה הוא "מעמדות חברתיים". צדוק (1989) כותב: "מאפיין אשר מעצב את האישיות ואת החברה החרדית... פילוסופית המעמדות

החברתיים... מעמד עליון ומעמד תחתון, אצולה נסיכים ונסיכות, מלכים ומלכות, דרך זו שלטה בעבר בארצות אירופה. עם זמן ההשכלה, העמים הבינו את הגיחוך במשחק זה... כיון שהחברה החרדית לא הרשתה לעצמה את ההצטרפות להשכלה... חברה זו אינה מבינה שבני אדם נולדים באותו מעמד ערכי, ורק החינוך יכול להפנות את פלוני למעמד מיוחד" (צדוק, 1989, עמ' 9).

בהמשך האריה מבקש מהשועל: "את הרעמה... להוריד... את הרעמה? שאל השועל, וכל החיות השתתקו יחדיו". יש במילים אלה משום ביקורת על החברה החרדית בה מושם דגש רב על הלבוש החיצוני. צדוק כותב: "קשה למצוא היום הרבה חברות אשר מעניקות ללבוש חשיבות ותשומת לב עד כדי פולחן... אע"פ שאינו מתאים לאקלים, מכביד ושונה" (צדוק, 1989, עמ' 38).

סיכום

המסרים בספרי הילדים החרדים משקפים את עולם הערכים ואת המאפיינים של העולם החרדי הבוגר. ד"ר רוני ריינגולד וד"ר ברץ כותבות: "ילדים בגיל הרך מושפעים מאוד ממגוון של דברים ובהם סיפורים... הם נקשרים לדמויות בספרי הילדים וחשים הזדהות איתם". בנוסף, הן מציינות: "המסרים לא רק משקפים מציאות אלא גם יוצרים מציאות" (ריינגולד וברץ, 2009, עמ' 34).

הילדים בחברה החרדית מחונכים לערכים של אמונה בניסים, הערצה וציות לרבנים, חשיבות המשפחה ברוכת הילדים. הערכים הללו משתקפים בספרות הילדים הנכתבת עבורם, ואיננה מכוונת לאותם ערכים שכיחים, המופיעים בספרות הילדים הכללית: כבוד הדדי, אהבה למדינה, חשיבה ביקורתית. בהנחה שהמסרים בספרות אינם משקפים מציאות בלבד, אלא גם יוצרים אותה, לא יהיה מפתיע, אם בבגרותם, הקוראים החרדים הצעירים יצייתו לרבנים, לא יחשבו בצורה עצמאית, יסרבו לשרת בצבא ולהיות פרודוקטיביים ועובדים לפרנסתם.

נספח לסיכום

כפי שצוין בראשית הדברים, ניתוח ספרי הילדים החרדיים הושפע מניסיון חיי כילדה וכבוגרת, שחיה בעולם החרדי. בהקשר זה הייתי מבקשת להוסיף לדיון ולמסקנות העולות מתוך העבודה, תיעוד אישי, המתייחס למספר היבטים שנדונו בעבודה:

ציות לרב: מניסיוני האישי, חוויתי יחס מתנשא ולא מכבד אלי כשפניתי לרב חרדי בשאלה הלכתית. יש לציין שכשעברתי לעולם הדתי-לאומי חוויתי רבנים שמתייחסים בכבוד ובהכלה.

עידוד ילודה: כמי שיש לה היכרות רבת שנים עם המגזר החרדי – חשתי את התרבות החרדית המנהלת את תחושותיהם של הנשים החרדיות וגם של הילדים החרדים. לדעתי, אלו אינם חלומותיהם של הילדים החרדיים, אלא השפעה של התרבות החרדית המנהלת את תחושותיהם של הילדים.

סובלנות, כבוד הדדי – חברות: מהיכרותי הקרובה עם החברה החרדית אני מסכימה עם דבריו של צדוק בדבר חוסר סובלנות בעולם החרדי (צדוק, 1989, עמ' 84). מניסיוני בחברה החרדית למדתי

על המעמדות בעולם החרדי. מעמד הרבנים הוא מעמד עליון. אשכנזים נמצאים במעמד גבוה יותר מספרדים. חסידי גור גם הם נמצאים במקום גבוה משאר החסידויות.

הציבור החרדי חש שהוא מופלה לרעה ושמעלילים עליו עלילות שווא, בו זמנית, ישנה התייחסות מרחמת וסטריאוטיפית כלפי ה"אחר" החילוני.

הילד החרדי נחשף לסטיגמות ודעות קדומות רבות, שמלוות אותו אחר כך גם בבגרותו. באופן אישי, זכורה לי מימי לימודי בבית הספר "בית יעקב" חלוקה דיכוטומית לספרדיות, אשכנזיות, חסידות גור, ליטאיות. זכורים לי ויכוחים ויריבות בין הקבוצות. תקופה ארוכה אחרי שעזבתי את העולם החרדי, המשכתי להאמין שהצבע הכהה פחות יפה.

ברוח דומה, קיימות סטיגמות דומות באשר לביגוד. כחרדית לשעבר אני מסכימה עם דבריו של צדוק (צדוק, 1989, עמ' 38). חוויתי את ההתייחסות הרבה לבגדים שקיימת בעולם החרדי. האדם נמדד לפי בגדיו – מי שחובש שטריימל נתפס צדיק יותר ממי שחובש מגבעת.

אהבה למדינה ולצבא: זכורות לי חוויות כילדה במגזר החרדי במלחמת ששת הימים. אבי, למרות היותו חרדי, שירת במילואים ולא היה אתנו בתקופת המלחמה. במקביל, במקלט שהו אבות רבים, שהתפללו וצעקו פרקי תהילים. כילדה לא הבנתי למה הם לא תורמים למאמץ המלחמתי. כשהיה אבי חוזר משירות מילואים הייתה אמי מאיצה בו שיריד את המדים, כדי "שהשכנים לא יראו". כילדה לא הבנתי מה הבושה לשמור על עם ישראל. זכור לי מקרה בבית הספר היסודי, בו ראינו דגל מתנוסס על בית הספר בערב יום העצמאות ובתוך בית הספר דיברו נגד המדינה. לשאלתנו מדוע תולים דגל, נאמר לנו כי תולים דגל כדי לקבל תקציבים.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

- אלבוים, ד' (2007). **האריה הרעמתו, והג'רפה גם**, תל-אביב: עם עובד.
- בקרמן, מ' (תשמ"ו). **אברהמ'לה וירון - ירון מגיע לביקור ראשון**, ירושלים: בקרמן.
- בקרמן, מ' (1999). **החלום של אימא**, ירושלים: בקרמן: ירושלים.
- ברוד, מ' (2002). **הנשק הסודי**, כפר חב"ד: צעירי אגודת חב"ד, דפוס המאירי.
- ברוד, מ' (2003). **רואים ניסים**, כפר חב"ד: צעירי אגודת חב"ד, דפוס המאירי.
- כהן, ר' (ללא ציון שנת הוצאה). **הכבשה המרוצה**, אשדוד: טללים.
- לא מצוין שם כותב (ללא ציון שנת הוצאה). **רבי אהרון הגדול מקרלין**, ירושלים: ושינתם לבניך.

מקורות משניים

- אנגלברג, ד' (תשע"ה). "הכי קטנים בגן". **הד הגן**, 79 (1), עמ' 46-53.
- ארן, ג' (2003). "גוף חרדי: פרקים מאתנוגרפיה בהכנה". בתוך ע' סיון, וק' קפלן עורכים). **חרדים ישראלים השתלבות בלא טמיעה?** תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, ירושלים: מכון ון ליר.
- גודמן, י' (2003). "קולות מספינת השוטים: מאבקי זהות במסגרות טיפול חרדיות". בתוך ע' סיון וק' קפלן (עורכים). **חרדים ישראלים השתלבות בלא טמיעה?** תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, ירושלים: מכון ון ליר.
- ויליאן, י' (1993). "מוטיבים מרכזיים בסיפורי ילדים בעולם החרדי". **מעגלי קריאה**, 22, עמ' 43-68.
- צדוק, ש' (1989). **מאפיינים בחברה החרדית**. טבריה: הוצאה עצמית.
- שנקר, י' (2009). "בראי הקדמות מבואות: על כתיבה נשית וסמכות גברית בקהילה החרדית", בתוך ק' קפלן ונ' שטדלר (עורכות). **מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל**. ירושלים: מכון ון ליר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- קחת, ח' (2013). "'עורי עור' על הצורך הדחוף במודעות של נשים דתיות לבעיות ייחודיות להן". בתוך ט' כהן (עורכת). **אישה ויהדותה**. ירושלים: מס, עמ' 21-39.
- ריינגולד, ר' וברץ, ל' (2009). "ספרות ילדים חרדית ככלי לחינוך אתנוצנטרי – סיפורים על נושא בית ספר כחקר מקרה". **ספרות ילדים ונוער**, חוב' 129, עמ' 33-46.
- תור גונן, ר' (2000). "בין שורות ובין צורות: רכיבים לזיהוי מסרים ערכיים באיור, בעיצוב ובטקסט של ספרים מאוירים לילדים". **עולם קטן**, 1, בית ברל, עמ' 41-70.